

«БУТИ ЧИ НЕ БУТИ!»

Про ці слова із славнозвісного монолога принца датського в Шекспіровому «Гамлеті» Іван Франко писав: «Се не Гамлетові слова, не виплив драматичної ситуації, а стогін власного серця поета»; Панас Мирний записав у щоденнику на початку своєї літературної діяльності: «А Гамлетове «бути чи не бути!» у кого воно не обзвивалося в серці»; Леся Українка, ступаючи на шлях літературної праці, один із своїх віршів ранньої пори назвала словами принца. Постать героя Шекспіра належить до таких вічно рухомих явищ в історії світової культури, з яких кожна доба вичитує свій сенс. В українській радянській поезії, починаючи зливе від її становлення і кінчаючи буквально останніми поетичними книгами, маємо цілу Гамлетіану.

Йдеться в ній, в поетичній Гамлетіані, певно, не про саму глибоко трагічну особу принца. Йдеться про суть гамлетизму як суспільного явища.

Схрещення протилежних поглядів маємо вже в поетичному діалозі двох видатних майстрів українського слова — Миколи Бажана та Євгена Плужника.

Автор відомої «Смерті Гамлета» виносив нещадний присуд отруті вічного сумніву, скептицизму.

...І часто
приходить
мара Достоєвського
До Гамлета в гости
Лякати вночі, —
Лякати і загрожувати, мучить і кликати,
Дарма не розводиться: бути чи не бути?..
А Гамлету легше вкусити свій лікоть,
Ніж стати на гостем накреслену путь...
.....
Не вірте!
Не дайте блідому Гамлетику
Сховати між фраз і між поз
Двоязику його гомілетику,
Його роздвоєнський психоз.

Логіка вела Бажанового Гамлетика у стан ворога, де на його «смиреннім хресті» неминуче «виростали хвостики свастики».

Євген Плужник на постать Гамлета висловив інший погляд:

Господи боже! Которий вік!
Принце, повірте мені, — забагато!
...Кажуть, ви стали фашистом (Sic!)
(Бажан, сторінка тако-то).
Принце, візьміть себе в руки! Ну!
Швидше продовжте монолог забутий:
— Господи боже! Ніяк не збегну —
Бути чи не бути?

Прихильники позиції і Бажана, і Плужника можуть знайти переконливі аргументи для обґрунтування і виправдання обох засад. Найперше, їх слід шулогії. Микола Бажан передусім намагався збегнути ситуацію, що складалася в світі на той час, бачив, що філістері в Західній Європі надмірними мікро-съкій поет у цім явищі помітив новітній «гамлетизм», інші прогресивні діячі авторові «Доктора Фаустуса», сучасний Faust уявляється... істотою трагічно-шитися людиною, митцем, знати радість творчого натхнення. Але плід цього натхнення — заперечення віри в людину...» (К. Фролова, «Діалог з доктором Фаустом», «Радянське літературознавство», 1967, № 4, стор. 56). Чи не подібний цей же герой у вірші Тичини, де він ходить «по Європі з молитовником в руках», кохаючись у супостаті:

Автор «Смерті Гамлета» виступив від імені народу, сповненого бажання діяти; розмах гігантського будівництва, здавалося, знімав питання самозагибелення; «бути чи не бути?» стосувалось не до цінності особи, індивіду, а до справи трудового ентузіазму мас. Цю думку чітко висловив сучасник і Бажана, і Плужника Володимир Сосюра у відомому «Дніпрельстані»:

В бетони й сталь наш край закутий,
нам не страшний ворожий стан.
Минуло «Бути чи не бути?»
Над синню буйного Славути
Про це вирує Дніпрельстан.

Засуджуючи «сноба дволичності» як сучасного Гамлета, Бажан, звичайно, не вичерпував усієї суті цього образу. Це був не Гамлет, це була справді тінь Гамлета, його модерна подоба. Так само не вичерпувалася постать Фауста Фаустусом Манна, бо ж у той час Фауста вважали своїм спільником комуністи, зокрема Ернст Тельман. У згадуваному нами вірші Павла Тичини «Ходить Фауст» є надзвичайно цікавий штрих. Новітній Фауст, розмовляючи з Прометеєм, розуміє, що його не мають за справжнього Фауста, і каже:

Я не Фауст? Так я й знат.

Отже, цей «герой» не спадкоємець мислителя й вічного шукача суті життя в творі Гете, він є лише його тінню, як Бажанів Гамлет є тінню Гамлета, що його вивів у світ Шекспір.

У такому суспільному контексті розглядала твір Миколи Бажана тогочасна критика. Яків Савченко у статті «Мертвий живе в сучасній поезії» («Життя й революція», кн. II, 1929) писав, що Бажан у «Смерті Гамлета» «піднісся до злого й безжального памфлету на людину старої дореволюційної психіки, на Гамлета-інтелігента, що виріс на отруйній тварі чадної містики, поновленої істеричної самоаналізи та філософського нігілізму».

Звідти можемо починати розмову про «бути чи не бути» в Євгена Плужника. Попри всю свою полемічність, з'явившись на світ, герой Плужника, по суті, не робив конкуренції і не ставав поперек дороги своєму близькому попередникові. Плужник у своїй творчості розвивав тему людської особистості, яку проймали докори сумління за не одне змарноване життя, за не одну, як сказав би Іван Франко, понівечену екзистенцію. Це було «бути чи не бути» власного вибору, ствердження чи заперечення не цілої епохи, а себе в ній, свого протесту проти дії невідправданої жорстокості, свого права на сум, на біль, на сумнів. Коли ставити питання ще в одному плані: появі якого Гамлета сприяла загальна атмосфера доби,—то можна твердити, що і Бажанового, і Плужникового. Кожен поет обґруntував свій погляд, і в цьому обґруntованні мав рацію.

Недарма Максим Рильський, рецензії
одним актором — Сергієм Балашовим, наголошував, що в тлумаченні цього образу артист «відійшов од поширеної здавна традиції, за якою Гамлета вважали слабовільним (звідси пішло навіть слівце «гамлетизм»), і схиляється більше до погляду на нещасного датського принца як на людину сильну й вольову, якій, однаке, нелегко взяти на себе роль ката, хоч ідеться і про справедливу помсту злочинному королеві. У словах Гамлета про те, що весь світ тюрма, а

Данія — тюрма найгірша, — у цих словах... ясно відчувається, що Гамлет — людина нового часу, нового суспільства супроти темного феодального середньовіччя, із пут якого він хоче вирватись» (Максим Рильський. Твори, т. 10, К., Держлітвидав, 1962, стор. 409).

Цікаво, наприклад, що Леонід Первомайський свій вірш «Гамлет», який закінчує рядками:

Не боячись ні шпаги, ні отрути,
Весь вірність, саможерта й чесний чин,
На власний запит: бути чи не бути?
Загибеллю відповідає він, —

присвячує Миколі Бажану, чим, ясна річ, підкреслює полемічний характер цього твору щодо «Смерті Гамлета».

Сучасне молоде покоління скоріше спільник, аніж супротивник Гамлета. Це не випадково. Коли наша література, а найперше поезія, дідалі більше утверджувала аспект людинознавчий, коли дослідження особистості в її морально-психологічних виявах стало в центрі уваги митців, стара гамлетівська дилема теж прийшла до наших днів у новому строї.

Я до тебе вийду,
поруч стану.
Ти повір мені, як в «Отче наш»:
Чорний знак одвічного питання
І мене вербою протина.
.....
Ти стоїш одверто і наївно
Над триклятим:
«Бути чи не бути?»
І регоче кобра з-поза спини,
Заховавши підступ за губу.

Мить — і смерть на біле тіло присне...
Але вік мій чистить галіфе.
І рука сентиментальна принца
На рішучий падає ефес.

(Б. Олійник, ХХ вік і Гамлет, зб. «Поезії», К., «Молодь», 1966).

Принци з династії хліборобів чи сталеварів із задністрянських, придніпровських країв готові схопитися за ефес шаблі проти підступної зради, щоб утвердити своє «бути».

Нарешті відзначимо ще один аспект проблеми в сучасній нашій поезії. Громадянська «реабілітація» принца і його філософії покликала до життя «проблему Гільденстера». Певне, в тямці всіх ті сцени трагедії Шекспіра, коли Гільденстерн (разом з Розенкранцом), підмовлений королем, намагається вивідати наміри Гамлета, прикинувшись його другом. Відомо і те, чим закінчилася ця затія: принц подав Гільденстерну флейту і запропонував (Л. Первомайський у згадуваному «Гамлеті» так віддає цю сцену):

Ось флейта, Гільденстерн, лише набрати
Повітря в груди — й зазвучать пісні!
А! ви не вчилися на дудці грati...
Гадаєте, що легше на мені?

Флейта, чи дудка, не винна в людській підступності і фарисействі, коли відвертість через чийсь зловтішний шепті породжує щонайменшу підозру. Бо ж не кожен з природи Гамлетів розлізнає за облесністю справжній намір, не один таки стане дудкою, флейтою. І тоді може статися невідворотне. І не раз так і було, бо хоч

Сто королів, а музика та сама,
та сама кров на тлі тисячоліть.
Тонка труба — в ній причаїлась гама,
на будь-чий дотик затремтіть.

(Сава Голованівський. «Гамлет», «Вітчизна», 1968, № 2).

І тоді з «державних рук лихого короля» залунає вирок. Завдяки тихому, солідному нашілтуванню Гільденстера — Каїна-нездари.

Схопити життєвий плин у всій його складності, розгледіти і вирізнати безліч облич світу — справа складна. Заслугою наших поетів є те, що під старими

одягами вони розрізняють, де під новою маскою сховався Каїн, де глум-
ливо бліснув очима Мефістофель, де власною смертю готується утвердити гу-
манні принципи принц Гамлет.